

Віталія Анатоліївна РОМАНЮК,
аспірант Хмельницького університету управління та права,
rvitaliya@mail.ua

УДК 347.131.222 (477)

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Досліджується виникнення та розвиток інституту позовної давності, а також встановлення особливостей його правового регулювання цивільним законодавством, що діяло на українських землях. Інститут позовної давності характеризується в різni історичнi періоди розвитку цивільного законодавства: стародавнiх кодифiкацiй, кодифiкацiй цивільного законодавства на українських землях у складi Австрiйської та Австро-Угорської iмперiї, Росiйської iмперiї, у радянськiй Українi, добi незалежної України i до сьогоднi. На пiдставi аналiзу працi вiдомих науковцiв та першоджерел зроблено спробу систематизувати уявлення про генезу позовної давностi та її види в цивiльному правi України. Встановлено, що генеза iнституту позовної давностi становить iсторично закономiрний процес, який trиває i досi. Також здiйснено комплексний аналiз правових норм рiзних iсторичних актiв цивільного законодавства, якi регулюють строки позовної давностi. Було виявлено проблеми, пов'язанi з обчисленням i застосуванням строку позовної давностi у цивiльному правi, що мають значення для подальшої законотворчої роботи.

Ключовi слова: позовна давнiсть, строки, позовнi вимоги, перебiг позовної давностi, переривання строку, наслiдки спливу позовної давностi.

Кожна особа, приватне право якої порушено, має в своєму розпорядженнi позовний захист. Скористатися ним чи нi, тобто пред'являти позов чи нi, повнiстю залежить вiд особи, право якої порушено. Однак держава не може залишати за уповноваженим на пред'явлення позову вирiшувати це питання без будь-якого обмеження в

часі. Стан невизначеності, який створюється через непред'явлення позову протягом тривалого часу після того, як виникла підстава для його пред'явлення, створює шкідливу з господарського погляду невпевненість, нестійкість відносин [1, с. 111]. Тому запровадження строку для звернення за захистом свого порушеного права є виправданим, а правовідносини, що виникають на підставі пропущення цього строку, регулюються інститутом позової давності. Під час дослідження питання розвитку інституту позової давності та його значення в сучасному цивільному праві України доцільно звернутися до генези цього правового явища в історії кодифікаційних актів цивільного законодавства на українських землях, які мають важливе значення та є основою становлення й розвитку інституту позової давності в Україні.

Істрико-теоретичні аспекти розвитку інституту позової давності в цивільних правовідносинах розглядали такі провідні вчені та юристи, як І. Є. Енгельман («О давности по русскому гражданскому праву») [2], М. Я. Кириллова («Исковая давность») [3], І. А. Фаршатов («Исковая давность. Законодательство: теория и практика») [4], А. М. Гужва («Про деякі аспекти погашувальної давності у цивільному праві») [5], В. І. Цікало («Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах») [6], О. В. Шовкова («Межі дії позової давності як прояв диспозитивних зasad цивільно-правового регулювання») [7], П. Д. Гуйван («Позовна давність») [8] та ін.

Водночас комплексного аналізу генези інституту позової давності на українських землях не було здійснено, що й зумовлює актуальність теми цього дослідження, метою якого є визначення особливостей виникнення та розвитку інституту позової давності, його функціонування на території України в різні історичні періоди.

Позовна давність як правовий інститут походить з римського права. У стародавньому римському праві не існувало позової давності, всі позови вважалися вічними, тому могли бути заявлені й розглянуті незалежно від часу, що минув після порушення права [9, с. 72]. Класичне римське право позової давності в розумінні погашення процесуальних прав внаслідок господарської і правової бездіяльності уповноваженої особи протягом встановленого законом строку не знало [10, с. 80]. Тобто за тих часів існувало правило: поки існувало саме право, то існувало й право на позов для захисту існуючого порушеного права.

Водночас за тих часів були відомі законні строки для деяких позовів, з яких поступово розвинулась позовна давність [11, с. 47]. Такі законні строки встановлювалися для більшості преторських позовів, які називалися *actiones temporales*. Із законних строків поступово розвинулась й позовна давність [11, с. 47–48].

Перші згадки про обмеження строку подання позову знайдено в преторських едиктах у III ст. до н.е. Це були однорічні строки, що пов'язувалися з часом перебування претора на посаді [10, с. 72].

Інститут давності було суттєво реформовано в період імперії. Внаслідок цього в Римській імперії виник інститут давності, який мав принципово іншу природу, ніж законні строки, *longi temporis praescriptio* — строк позової давності, завдяки якому після спливу встановленого законом часу власник, який витребував річ у титульного власника, міг

бути спростований за допомогою позовного заперечення [12, с. 416]. Тобто відповідач (володілець) мав лише право заперечити позов у силу давності *longi temporis praescriptio*, однак він не мав права самостійно відшукувати річ у власника чи третіх осіб, якщо вона потрапить до них по закінченню строку позовної давності. І тільки в 424 році імператор Феодосій II вводить спеціальні строки для погашення права на позов тривалістю 30 років [11, с. 48]. Пізніше, за часів Юстиніана, строк позовної давності було подовжено до 40 років для деяких позовів щодо захисту відносин, пов'язаних із церквою та державною скарбницею [10, с. 72].

У римському праві виділяли умови позовної давності, перешкоди для перебігу позовної давності та наслідки перебігу позовної давності.

Умови позовної давності визначалися моментом, з якого починається перебіг позовної давності (*actio nata est*), який встановлювався з моменту виникнення позовної претензії, зокрема:

- 1) при праві власності та інших правах на речі — з моменту порушення будь-ким панування особи над річчю;
- 2) при зобов'язаннях не робити чого-небудь — коли зобов'язаний суб'єкт здійснював дію, протилежну прийнятому обов'язку;
- 3) при зобов'язаннях що-небудь зробити — коли виникла можливість негайно вимагати виконання обов'язку від зобов'язаної особи [9, с. 81].

Строк позовної давності спливав з останнім моментом останнього календарного дня перебігу цієї давності [11, с. 303–304]. Отже, у конкретних випадках початок перебігу позовної давності визначався по-різному, тому що залежав від характеру порушеного права і відповідних вимог. З вищезазначеного випливає, що позовна давність починалася з моменту, коли беззаперечно очевидні всі умови для пред'явлення позову.

У римському праві розрізнялися три види строків позовної давності: звичайний (загальний), який охоплював безперервний проміжок часу, *tempus continuum* — 30 років; підвищений — 40 років (було встановлено для *actio hypothecaria*) і скорочений (для позовів щодо правозданності померлих) — 5-річний строк, для низки преторських позовів — *annus utilis* та інші (спеціальні) [13, с. 200].

За римським правом нормальний перебіг позовної давності міг перериватися і призупинятися. Сплів позовної давності переривався, *interruptio temporis*, тобто увесь час, що сплив, не брався до уваги, а сплив давності починається спочатку. Римські юристи виділяли три підстави для переривання позовної давності:

- 1) подання позову до суду (якщо позов не буде доведено до кінця, з моменту останньої процесуальної дії бере свій початок новий строк давності — 40 років);
- 2) заявлення протесту перед судом, чи місцевим керівництвом, чи перед трьома свідками тоді, коли формальне подання позову за обставинами справи є неможливим чи незручним;
- 3) визнання права з боку зобов'язаної особи [13, с. 201].

Призупинення на певний строк перебігу позовної давності могло бути обумовлене певними обставинами, однак після їх усунення позовна давність тривала. Строк, що минув після призупинення позовної давності, компенсувався часом після її поновлення. У сумі він не повинен перевищувати строку позовної давності [11, с. 304].

Сплив позовної давності призупиняється у таких випадках:

- 1) під час малолітства особи;
- 2) під час її неповноліття, оскільки строк позовної давності менше 30 років;
- 3) поки існують юридичні перешкоди, які тимчасово виключають можливість подання;
- 4) поки існують фактичні перешкоди для подання позову, зокрема військові дії [13, с. 200–201].

Таким чином, можна стверджувати, що вичерпного переліку обставин для зупинення перебігу позовної давності не було, все встановлювалося в кожному випадку окремо. Однак, якщо особа не знала про своє право на позов про захист порушеного права, це не було перешкодою для перебігу позовної давності, тому що нормою римського приватного права було правило: «*Iura scripta vigilantibus sunt — закони писані для тих, хто не спить*» [14, с. 115].

По закінченню позовної давності відповідач мав право протиставити експецію всякій спробі позивача здійснити в судовому порядку погашення давностю претензії. Проте судя за власною ініціативою не враховував давності, якщо цього не вимагала зобов'язана особа [9, с. 82].

Таким чином, інститут позовної давності бере своє походження з права Стародавнього Риму, що й у майбутньому стало підґрунтям для формування цього інституту в інших правових системах. Не винятком була і є Україна. Особливість становлення інституту позовної давності в Україні зумовлена тим, що землі, які входять до складу сучасної України, належали не тільки різним країнам, а й перебували в системі різновекторних правових світоглядів на людину, її місце у суспільстві та у відносинах із державою [15, с. 1]. Зокрема, українські землі перебували у складі таких держав, як: Греція, Літва, Туреччина, Румунія, Польща, Угорщина, Австрія, Російська Федерація.

Інститут позовної давності формувався на українських землях у різні історичні періоди розвитку цивільного законодавства:

- 1) період стародавніх кодифікацій (Х ст. — перша половина XVIII ст.);
- 2) період кодифікацій цивільного законодавства на українських землях у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій (70-ті роки XVIII ст. — початок ХХ ст.);
- 3) період кодифікації цивільного законодавства на українських землях у складі Російської імперії (друга половина XVIII ст. — початок ХХ ст.);
- 4) період кодифікації цивільного законодавства у радянській Україні (1917–1991 рр.);
- 5) період кодифікації цивільного законодавства доби незалежної України (з 1991 року і до сьогодні) [15, с. 5].

Одним з перших писаних нормативно-правових документів, що діяв на українських землях, була Руська Правда, яка дійшла до нас у списках — літописах та юридичних збірниках XIII–XVII ст.ст. [16, с. 37]. Стародавні руські закони не визнавали жодних прав за давністю, тому особа могла захистити, відновити своє право в будь-який час, незалежно від того, скільки часу минуло з моменту порушення права чи втрати

володіння річчю. Це підтверджують такі конструкції, як: «коли хто знайде ...», «коли із часом довідається ...», «коли хто впізнає ...» та інші, які містять норми Руської Правди. Прикладом може бути ст. 25, де зазначається: «Коли хто впізнає своє, що загубив чи що було у нього вкрадено — чи кінь, чи одяг, чи худоба, то хай не говорить: «це моє», але: «веди на свод, де взяв»; встановлять, хто злодій, тоді своє візьме і, що загинуло, винуватець почне сплачувати» [17]. Водночас, перша звітка про давність, яка зустрічається в пізній редакції Руської Правди, стосувалася лише кримінальних правовідносин. Руська Правда започаткувала інститут давності притягнення до кримінальної відповідальності. Так, згідно зі ст. 19 громада не платила штрафу (дикої віри), якщо на її території було знайдено лише людські кістки (скелет) або труп людини, яку ніхто не знав [18, с. 27].

У цивільному законодавстві, яке діяло на території України, інститут давності бере свій початок із Віслицького статуту польського короля Казимира 1347 року, який діяв на Західноукраїнських землях. У Статуті виявлено 8 статей, присвячених праву давності. Так, Віслицьким статутом встановлювалася 30-річна давність для викупу маєтків, що перебували в заставі; 6-річна давність — для витребування майна вдови; 2-річна давність — для звернення із скаргою на самовільне зведення плотів у чужому маєтку; давність тривалістю в 3 роки і 3 місяці — для витребування у колишніх опікунів дітьми, що вийшли з-під опіки; 4-річна давність — для витребування позикодавцем своїх грошей у боржника. Однак Віслицький статут не містив загальних правил про початок перебігу, зупинення, перерву, а також поновлення строків давності [6, с. 290].

Наступними документами права, які замінили староруські правові норми, були Литовські статути, що діяли на українських землях у XVI — першій пол. XIX ст. [19, с. 144]. Загалом, норми Литовських статутів (1529, 1566, 1588 років) містили одинаковий зміст щодо позовної (земської) давності. У Литовському статуті 1529 року не передбачено диференціацію давності на види. У статутах ми зустрічаємо лише термін «земська давність», яка включала в себе поняття «давність», яке пов'язане зі спливом часу, та поняття «земська», яке одночасно вживалося з низкою поняття у Литовських статутах, таких як: земський суд, земська служба, земський урядник та інші, — і мало значення «державний», що підкреслював вищий рівень значимості тієї чи іншої посади, установи, строку тощо [17]. У нормах Литовських статутів земська давність вживалася для позначення як набувальної, так і погашувальної (позовної) давності [20, с. 26].

Також Литовські статути передбачали два випадки відтермінування моменту, з якого починається перебіг давності, це:

1) якщо право чи позов стосувалися неповнолітньої особи, тоді перебіг давності розпочинався з моменту досягнення такою особою повноліття (для юнаків повноліття наступало з 18 років, а для дівчат — в 15 років; за Литовським статутом 1588 року дівчата ставали повнолітніми з 13 років) [21, с. 209];

2) якщо особа знаходиться на чужій землі, то вона не повинна пропустити строку земської давності, перебіг якого почнеться для нього з моменту повернення з чужої землі [22, с. 292].

Водночас встановлювалася підстава переривання перебігу строку земської давності, шляхом подання позову (ст. 18 Статуту 1529 року) [17]. Пізніше в Литовському статуті 1566 року містився окремий арт. 66 розд. 4 під назвою «*Про давності земські*», в якому передбачалося встановлення 10-річного строку позовної (земської) давності щодо нерухомого майна та, окрім позову як підстави для переривання перебігу давності, додавалося «взяття упоминальних листів» [22, с. 324].

Набагато більше уваги інституту позовної давності приділено у Соборному уложені царя Олексія Михайловича 1649 року, де розширено зміст позовної давності та містяться конкретні правила її застосування. У цьому історичному правовому документі встановлювалося декілька строків позовної давності, в залежності від вимог, на які вона поширювалася. Позовна давність тривалістю в 40 років встановлювалася для молодших братів, яка починалася з настанням їх повноліття, протягом якої вони мали право вимагати повернення незаконно проданої чи закладеної старшим братом вотчини, яка знаходилася в спільному володінні братів (ст. 13 гл. XVII) [17]. Таким чином, ми спостерігаємо прагнення законодавця захистити право власності неповнолітніх дітей.

Соборне уложение 1649 року встановлювало позовну давність також для повернення займу строком 15 років. При цьому в разі повернення займу частинами позовна давність переривалася [23, с. 162]. Водночас, у Соборному уложені 1649 року містилися норми із невизначенним строком позовної давності. Так, наприклад, якщо господар довгий час не шукав свого холопа і холоп у цей час жив у іншого господаря, то він у нього і залишався (ст. 111 гл. XX) [17]. Таким чином, господар втрачав право власності на холопа зі спливом невизначеного строку, який характеризувався ознакою довготривалості. При цьому віднесення такого строку до довготривалих вирішувалося судом у кожному конкретному випадку.

У період перебування українських земель під владою Російської імперії Ф. І. Давидович зібрав правові норми, що були чинними на той час на Лівобережній та Правобережній Україні, у Зібранні малоросійських прав 1807 року (ЗМП) [24, с. 23]. Це був перший кодекс, який не лише мав загальний виклад норм про давність, а ще й систематизував усі норми, що регламентували правила застосування, обчислення давності, об'єктів і суб'єктів, на які вона поширювалася, в окрему ХХІ главу під назвою «*О давности владения и прострочке*». Слід зазначити, що ЗМП оперувало термінами «давність» та «давність земська», однак не надавало їм нормативного визначення та використовувало їх для позначення давності як набувальної, так і позовної. Земська давність була найпоширенішою серед цивільно-правових відносин і тривала 10 років: «... только бы претендатель не пропустил давности земской (десяти лѣтъ) для опроверженія онаго» [25, с. 88].

У ЗМП також розрізняли позовну давність для рухомих речей (1 рік і 6 тижнів) та для нерухомих речей (1 рік і 6 місяців, 10 років, 31 рік), яка залежала від місцезнаходження особи, яка мала право на захист

протягом строку позовної давності (§ 171 гл. ХXI «О давности владения и прострочке») [25, с. 217].

Слід зазначити, що ЗМП встановлювало давність для всіх речей, за виключенням 5-ти: речі, які належали казні; церковні речі; речі крадені; взяті насильницьким способом; невільні раби. Також позбавлялися давності будь-який заклад та те майно, яке було предметом боргу (§ 149, § 152 гл. ХXI «О давности владения и просрочке») [17].

На території українських земель, що перебували у складі Австрійської, а потім Австро-Угорської імперії діяло, Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року (ЗЦУАІ) 6, с. 292]. На відмінну від попередніх нормативно-правових актів, що діяли на території України, у ЗЦУАІ вперше було закріплено поняття позовної давності: «як втрата будь-якого права, яке протягом визначеного законом строку не реалізовувалося» (ст. 1451) [17]. Також встановлювалися два види позовної давності, а саме: звичайний строк позовної давності тривалістю 30 років та спеціальна позовна давність у 3 роки, яка застосовувалася лише для визначених законом випадків (ст.ст. 1478, 1486, 1487) [17].

Особливістю ЗЦУАІ є те, що воно виокремило такі категорії позовної давності, як призупинення, переривання строку та закріпило вичерпний перелік підстав для їх застосування. При цьому було встановлено правові наслідки спливу строку позовної давності та умови їх застосування судом. При виникненні цивільних правовідносин не можна було відмовитися від застосування позовної давності в майбутньому, наприклад, передбачити таку відмову в договорі. Слід зазначити, що позовна давність не наставала автоматично сама по собі, оскільки могла бути застосована лише за заявою сторони, на користь якої сплив строк позовної давності (ст.ст. 1501–1502) [17]. Отже, можна зробити висновок, що норми про позовну давність мали як імперативний, так і диспозитивний характер, що прямо випливає із ЗЦУАІ.

Наступною, не менш важливою кодифікацією для дослідження інституту позовної давності був Звід законів цивільних Російської імперії 1832 року (Звід 1832 року), який діяв на землях Лівобережної, Правобережної та Південної України. У цьому документі для позначення різних видів давності вживалися терміни «земська (погашувальна) давність» і «давність володіння» [6, с. 292]. При цьому законодавець надав цим термінам загалом однакове тлумачення. Так, у ст. 557 гл. 4 Кн. II ч. I Т. X зазначається: «*Земскою давностью или давностью владения называется спокойное и бесспорное продолжение оного в течение закона определенного времени, которое называется сроком давности.*» На нашу думку, поняття «земська давність» і «давність володіння» співвідносяться лише словом «оного», тобто наявністю певних умов. Тому для земської (позовної) давності «спокойное и бесспорное оного» слід розуміти як тривалу бездіяльність особи, невжиття нею заходів щодо захисту свого права, що випливає із додатку до ст. 694 п. 1: «*Кто не учил или не учinit иска о недвижимом или движимом имении в течение десяти лет или, предъявив, десять лет не будет иметь хождения, таковой иск уничтожается, и дело предается забвению*» [17]. А для давності володіння — це тривале здійснення відкритого володіння, яке ніхто не оспорює, не перешкоджає йому. Ці дві давності тривали протягом

визначеного законом строку, який був для них однаковий — тривалістю 10 років. Однак слід зауважити, що це був строк загальної земської (позовної давності), тому що Звід 1832 року встановлював також скорочені строки позовної давності для деяких видів позовів, і правила їх застосування були викладені у відповідних положеннях, статутах тощо (примітка 5 до ст. 694) [17].

Звід місцевих законів західних губерній 1837 року (Звід 1837 року) можна вважати останньою спробою кодифікації українського цивільного законодавства у складі Російської імперії [26, с. 61], але статусу чинного джерела він так і не набув. Звід 1832 року значно вплинув як на зміст, так і на структуру Зводу 1837 року. Так, уже в § 1 зроблено посилання на Звід 1832 року, де зазначено, що «законы в Империи действуют или единообразно в общей их силе, или с местными в некоторых их частях изменениями» [26, с. 62]. Тому положення про позовну давність Зводу 1837 року були такого ж змісту, що й у Зводі 1832 року, а в своєму змісті містили лише незначні зміни (§ 449) [17].

Радянський період в історії позової давності в цивільних правовідносинах представлений двома Цивільними кодексами Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922 і 1963 років [6, с. 293].

Цивільний кодекс УРСР 1922 року визначав позовну давність як строк, зі спливом якого зникали права на позови (ст. 44). Особливістю позової давності було те, що після її спливу разом із позовами за головною вимогою, погашалися позови щодо додаткових вимог (ст. 46). ЦК УРСР 1922 року встановлював загальну позовну давність у 3 роки (ст. 44) і спеціальну позовну давність, залежно від суб'єктів правовідносин і предмета спору: 1,5 роки (ст. 44), 6 місяців (ст. 44¹) та 1 рік (ст. 44²) [17].

Слід зазначити, що у ЦК УРСР 1922 року містилися норми, які за змістом суперечили одні одним. Наприклад, перебіг позової давності по зобов'язаннях, що підлягають виконанню на вимогу кредитора, починається з часу виникнення зобов'язання (ст. 45), а позовна давність полягає у припиненні права на позов (ст. 44), оскільки вона встановлює строк, протягом якого необхідно здійснити захист свого порушеного права, зі спливом якого внаслідок бездіяльності уповноваженої особи це право втрачається [17]. Таким чином, з моменту виникнення зобов'язання обчислення перебігу позової давності є недоцільним, тому що суб'єктивне цивільне право особи ще не порушено. Водночас новою правовою категорією для інституту позової давності стало продовження її строку за умови пропущення строку позової давності через причини, які суд на власний розсуд визнавав такими, як «заслуговуючі уваги» (ст. 49) [17].

8 грудня 1961 р. Верховна Рада СРСР затвердила Основи цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік (Основи 1961 року), а 1963 року було прийнято Цивільний кодекс УРСР, який відображав і певною мірою дублював норми Основ 1961 року та ЦК РСФСР 1964 року. Ці два законодавчі акти встановлювали загальний строк позової давності за позовом приватної особи — у 3 роки, а для позовів державних організацій, колгоспів та інших кооперативних і громадських організацій одна до одної — в один рік (ст. 16) [17]. У подальшому до ЦК УРСР 1963 року було внесено зміни від 11 липня 1995 р., за якими було

запроваджено єдиний загальний строк позовної давності у 3 роки. Слід зазначити, що за ЦК УРСР 1963 року пред'явлення позову як факту для переривання строку позовної давності було недостатньо, обов'язковою умовою передбачався розгляд позову судом, тому що залишення позову без розгляду не переривало строку позовної давності.

Крім того, у ЦК УРСР 1963 року містилися норми, які були новими для цивільного законодавства, наприклад:

- 1) не допускалося зарахування вимог, щодо яких минув строк позовної давності (ст. 218);
- 2) початок перебігу строку позовної давності за загальним правилом починається з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення свого права (ст. 76) [17].

Після розпаду СРСР більшість його колишніх республік об'єдналися у Співдружність незалежних держав і утворили в 1992 році Міжпарламентську асамблею держав-учасниць СНД, якою була розроблена модель Цивільного кодексу. Його проект був прийнятий як рекомендаційний у вересні 1994 року [27, с. 71]. Модельний цивільний кодекс країн СНД 1994 року давав визначення позовної давності, яке відповідало її сутності, акцентуючи увагу на тому, що позовна давність застосовується для захисту лише порушеного права особи, а саме: «позовною давністю визнається строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено» (ст. 206) [17]. Законодавцем уперше було запроваджено позовну давність до визнання оспорюваної угоди недійсною і застосування наслідків її недійсності в 1 рік, а застосування наслідків недійсності нікчемної — у 10 років (ст. 180). Крім того, було обмежено можливість подачі заяви про застосування позовної давності — до моменту винесення судом рішення (ч. 2 ст. 210) [17]. Також було розширено перелік підстав призупинення перебігу позовної давності та вимог, на які вона не поширювалася.

Таким чином, значення Модельного цивільного кодексу країн СНД полягає у тому, що він був необхідним інструментом у створенні власного цивільного законодавства колишніми республіками СРСР під час переходного періоду на шляху до власної незалежності, а також послужив шаблоном для національних нормативно-правових актів, оскільки мав рекомендаційний характер [28, с. 302].

Після проголошення Україною незалежності почалася розробка концепції розвитку цивільного законодавства України, в основу якої було покладено нові уявлени про право [29, с. 313–323]. Незабаром, у грудні 1996 року, на розгляд Верховної Ради України було внесено проект нового Цивільного кодексу (проект ЦК України 1996 року) [30, с. 41]. Так, у проекті ЦК України 1996 року визначалося поняття позовної давності як строк, що встановлювався для порушеного права (ст. 246) [31]. У проекті ЦК України 1996 року встановлювалася пряма заборона на скорочення строку позовної давності за взаємною згодою сторін (ст. 249). Одним із наслідків спливу строку позовної давності було погашення права на захист порушеного права з можливістю погашення самого порушеного суб'єктивного права, якщо це передбачено законом (ч. 3 ст. 259). Це положення суперечило ч. 1 ст. 259: «Особа, яка виконала зобов'язання після закінчення позовної давності, не має права вимагати повернення

виконаного, хоча б у момент виконання вона не знала про її закінчення» [31]. Тому в такому випадку в особи з'являлося право вимагати повернення виконаного, адже вона виконала те чого вже не існує.

Проект ЦК України 1996 року не був прийнятий через низку причин політичного і догматичного характеру. Протягом червня — листопада 2001 року Парламент розглянув і поетапно прийняв новий Цивільний кодекс України (ЦК України), який після доопрацювання і внесення відповідних змін був прийнятий 16 січня 2003 р., а з 1 січня 2004 р. він був введений у дію [32, с. 821].

Перш за все слід звернути увагу на те, що у ЦК України законодавець розмежовує дві категорії, такі як «строк» і «термін» та надає їм законодавче визначення. Під строком розуміють певний період у часі, а терміном — певний момент у часі, зі спливом чи з настанням якого відповідно пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Срок визначається роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін визначається календарною датою або вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати (ст.ст. 251–252). Законодавець відносить позовну давність до категорії цивільно-правового строку, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, тим самим поширюючи на позовну давність загальні правила обчислення та визначення строків, встановлені ст.ст. 253–255 ЦК України [33].

На момент прийняття ЦК України було два види строків позовної давності; це — загальний (трирічний) та спеціальний строки.

Спеціальні строки охоплювали різні часові межі:

1) 1 рік — скорочений строк для низки вимог, передбачених ЦК України;

2) 5 років — тривалий строк, який застосовувався до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману;

3) 10 років — тривалий строк, який застосовувався до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (ст.ст. 257–258 ЦК України) [34].

У подальшому Верховна Рада України внесла зміни до ЦК України (від 20 грудня 2011 р.), якими скасувала один зі спеціальних строків позовної давності — більш тривалий строк у 5 і 10 років (ст. 258) [33]. Також було доповнено успадковані з радянського законодавства підстави зупинення строку позовної давності вказівкою на зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини (п. 3 ч. 1 ст. 263 ЦК України).

Вагомою доробкою ЦК України було встановлення правил визначення початку перебігу позовної давності для більшості вимог, на які вона поширюється. Що стосується вимог, на які не поширюється позовна давність, то законодавцем вони були кардинально змінені, оскільки не відповідали новим економічним і політичним напрямкам розвитку держави.

Новим є надання права сторонам збільшити передбачений законодавством строк позовної давності за домовленістю, яка повинна

оформляється шляхом укладення договору в письмовій формі (ст. 259) [33]. Такий підхід є правильним, оскільки законодавець встановлює свободу договору як загальну зasadу цивільного законодавства (ст. 627 ЦК України), тому сторони в договорі можуть збільшити строк позовної давності, якщо це не суперечить законодавству. Водночас сторони не мають права зменшити строк, ніж той, що передбачений законодавством, чи змінювати порядок обчислення позовної давності за взаємною згодою сторін, що прямо заборонялося у ЦК України.

Отже, формування інституту позовної давності відбувалося поступово і бере свій початок із права Стародавнього Риму. Дослідження історії позовної давності дало можливість прослідкувати виникнення та етапи розвиту цього цивільно-правового інституту, виявити як його недоробки, так і вдалі законодавчі конструкції, що мають значення для подальшої законотворчої роботи. Можна зробити висновок, що в українському цивільному законодавстві генезис поняття «позовна давність» почався з Руської Правди, де були відсутні тлумачення цієї правової категорії. Було запроваджено десятирічну позовну давність у Литовських статутах; у Загальному цивільному уложені Австрійської імперії 1811 року було виокремлено такі категорії позовної давності, як призупинення, переривання строку, та закріплено вичерпний перелік підстав для їх застосування. При цьому було встановлено правові наслідки спливу строку позовної давності та умови їх застосування судом. В інших законодавчих актах було розширено правове регулювання інституту позовної давності, а його доктринальне вчення здійснювалося досить інтенсивно та триває до сьогодні, залежно від характеру економічних та інших особливостей суспільного устрою.

Список використаних джерел

1. Орач, Є. М. Основи римського приватного права [Текст] : курс лекц. / Є. М. Орач, Б. Й. Тищик. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
2. Энгельман, И. Е. О давности по русскому гражданскому праву [Текст] / И. Е. Энгельман. — М. : Статут, 2003. — 511 с.
3. Кириллова, М. Я. Исковая давность [Текст] / М. Я. Кириллова. — М. : Юрид. лит., 1966. — 156 с.
4. Фаршатов, И. А. Исковая давность. Законодательство: теория и практика [Текст] / И. А. Фаршатов. — М. : Городец, 2004. — 192 с.
5. Гужва, А. М. Про деякі аспекти погашувальної давності у цивільному праві [Текст] / А. М. Гужва // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». — 2014. — № 1106, вип. 17. — С. 97–100.
6. Цікало, В. І. Розвиток інституту давності у цивільних правовідносинах [Текст] / В. І. Цікало // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — Вип. 35. — Львів, 2000. — С. 281–286.
7. Шовкова, О. В. Межі дії позовної давності як прояв диспозитивних засад цивільно-правового регулювання [Текст] / О. В. Шовкова // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 8 — С. 113–116.
8. Гуйван, П. Д. Позовна давність [Текст] : монограф. / П. Д. Гуйван ; [Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого】. — Х. : Право, 2012. — 446 с.

9. Основи римського приватного права [Текст] : підруч. / В. І. Борисова, Л. М. Барапова, М. В. Домашенко та ін. ; за ред. В. І. Борисової та Л. М. Барапової. — Х. : Право, 2008. — 224 с.
10. Римское частное право [Текст] : учеб. / И. Б. Перетерский, В. А. Краснокутский, Е. А. Флейшиц и др. ; под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. — М. : Юристъ, 1997. — 512 с.
11. *Підопригора, О. А.* Основи римського приватного права [Текст] : підруч. / О. А. Підопригора. — К. : Вища шк., 1995. — 528 с.
12. *Дождев, Д. В.* Римское частное право [Текст] : учеб. [для вузов] / Д. В. Дождев ; под. ред. В. С. Нерсесянца. — [2-е изд., изм. и доп.]. — М. : НОРМА, 2003. — 784 с.
13. *Гrimm, D. D.* Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гrimm ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 496 с. — (Серия «Русское юридическое наследие»).
14. *Макарчук, В. С.* Основи римського приватного права [Текст] : навч. посіб. / В. С. Макарчук. — вид. 2-ге, доп. — К. : Атіка, 2012. — 256 с.
15. *Блажівська, О. Є.* Кодифікація цивільного законодавства на українських землях у період 1797–1991 рр. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Є. Блажівська ; Ін-т законодавства ВР України. — К., 2015. — 40 с.
16. *Іванов, В. М.* Історія держави і права України [Текст] : навч. посіб. / В. М. Іванов. — К. : МАУП, 2002. — Ч. I. — 264 с.
17. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях [Текст] : [у 2 т.] / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. — К. : Правова єдність, 2009. — Т. 1 — 1168 с.
18. *Вереша, Р. В.* Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : навч. посіб. / Р. В. Вереша. — [2-ге вид., перероб. та доп.] [станом на вересень 2011 р.]. — К. : Центр учебової літератури, 2012. — 320 с.
19. *Кульчицький, В. С.* Історія держави і права України [Текст] : підруч. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. — К. : Ін Юре, 2007. — 624 с.
20. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : [у 3-х т.] / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2002. — Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року. — 464 с.
21. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : [у 3-х т.] / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2002. — Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : [у 2-х кн.]. — 2004. — Кн. 2. — 568 с.
22. Статути Великого князівства Литовського [Текст] : [у 3-х т.] / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2002. — Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. — 2003. — 560 с.
23. Соборное уложение царя Алексея Михайловича 1649 года. Памятки русского права [Текст] / за ред. К. А. Софоненка. — М. : Госуд. изд-во юрид. лит-ры, 1957. — Вып. VI. — 503 с.
24. *Ромовська, З.* Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс [Текст] : підруч. / Зорислава Ромовська. — К. : Атіка, 2005. — 560 с.
25. Собрание малороссийских прав 1807 г. [Текст] / АН Украины, Ин-т государства и права и др. ; [сост.: К. А. Вислобоков и др.]. — К. : Наук.

- думка, 1992. — 368 с. — («Памятники политico-правовой культуры Украины»).
26. Блажівська, О. Є. Звід місцевих законів західних губерній як пам'ятка кодифікації цивільного законодавства на українських землях [Текст] / О. Є. Блажівська // Бюлєтень Міністерства юстиції України. — 2014. — № 3. — С. 60–68.
27. Пушкін, О. А. Про модельний Цивільний кодекс країн СНД. Питання підприємництва [Текст] / О. А. Пушкін, О. М. Ситник // Вісник Університету внутрішніх справ. — 1996. — Вип. 1. — С. 71–75.
28. Житарев, Є. В. Еволюція модельного законодавства та його адаптація до сучасних умов [Електронний ресурс] / Є. В. Житарев // Форум права. — 2013. — № 1. — С. 300–305 ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_53.
29. Харитонов, Є. О. Динаміка концепції радянського цивільного права та відображення її в основах цивільного законодавства СРСР 1991 р. [Текст] / Є. О. Харитонов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — 2002. — Т. 10. — С. 313–323 ; Національний університет «Одеська юридична академія». — URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3859/Haritonov%20E%20O%20Dynamika%20konststsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
30. Стефанчук, Р. О. До питання третьої кодифікації приватного законодавства в Україні [Текст] / Р. О. Стефанчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. — 2002. — № 2. — С. 40–42.
31. Цивільний кодекс України: проект від 25.08.1996 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=21443&pf35401=63845>.
32. Іванов, В. М. Історія держави і права України [Текст] : підруч. / В. М. Іванов. — К. : КУП НАНУ, 2013. — 892 с.
33. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV [станом на 24.02.2016 р.] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
34. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435–IV [перша редакція] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20030116>.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 11 від 24 лютого 2015 року)*

Надійшла до редакції 25.02.2016

Романюк В. А. Генезис института исковой давности на украинских землях

Исследуется возникновение и развитие института исковой давности, а также установление особенностей его правового регулирования в гражданском законодательстве, которое действовало на украинских землях. Институт исковой давности характеризуется в разные исторические периоды развития гражданского законодательства: древних кодификаций, кодификаций гражданского законодательства на украинских землях в составе Австрийской и Австро-Венгерской империй, Российской империи, в советской Украине, во времена независимой Украины до сих пор. На основании анализа трудов известных ученых и первоисточников сделана попытка систематизировать представление о генезисе исковой давности и его видах в гражданском праве Украины. Установлено, что генезис института исковой давности представляет исторически закономерный процесс, который длится и до сих пор. Также осуществлен комплексный анализ правовых норм разных исторических актов гражданского законодательства, которые регулируют сроки исковой давности. Были выявлены проблемы, связанные с вычислением и применением срока исковой давности в гражданском праве, что имеют значение для дальнейшей законотворческой работы.

Ключевые слова: исковая давность, сроки, исковые требования, течение исковой давности, прерывание срока, последствия истечения исковой давности.

Romaniuk, V. A. Genesis of Institute of Limitation of Actions on the Ukrainian Lands

The article is devoted to research of origin and development of the institute of limitation of actions, and also to establishment of features of his legal adjusting by a civil legislation which acted on the Ukrainian lands. The institute of limitation is characterized during the different historical periods of development of the civil legislation: ancient codifications, codifications of the civil legislation on the Ukrainian lands as a part of the Austrian and Austro-Hungarian empires, the Russian Empire, in the Soviet Ukraine, and still at the time of independent Ukraine. On the basis of analysis of works of well-known scientists and original sources an attempt to systematize an idea about genesis of limitation of actions and its kinds in the civil law of Ukraine is done. It is objectively set that development of norms of institute of limitation of actions presents an appropriate process that lasts and until now historically. Also, the complex analysis of legal norms of different historical acts of civil legislation, that regulate the terms of limitation of actions, is carried out. Problems were educed related to the calculation and application of term of limitation of actions in a civil law, that matter for further legislative work.

Keywords: limitation of actions, terms, lawsuit requirements, motion of limitation of actions, breaking of term, consequences of expiration of limitation of actions.

